
ARTYKUŁY

EWA GWIAZDOWSKA

ORCID: 0000-0002-0174-5771

Muzeum Narodowe w Szczecinie

e.gwiazdowska@muzeum.szczecin.pl

Szczeciński Teatr Miejski – pozostały tylko widoki

Słowa kluczowe: Szczecin, teatr, Stadttheater, ikonografia, XIX wiek

Keywords: Szczecin, theater, Stadttheater, iconography, 19th Century

Tradycje okresowego istnienia w Szczecinie teatru sięgają średniowiecza. Sam teatr nie posiadał własnego gmachu, a miejsce, w którym grane były sztuki, nie było upamiętniane. Franz Lommatzsch oraz Karla König podają, że wędrownie trupy teatralne początkowo występowały w budynku remizy mieszczącej się na zapleczu Domu Żeglarza przy Schuhstraße (ob. ul. Szewska). Trudne warunki lokalowe nie sprzyjały temu, by szczecińskie mieszczaństwo miało częste okazje do podziwiania sztuki dramatycznej. Zresztą nie było w Szczecinie zbytniego zrozumienia dla sztuki prezentowanej przez muzy Melpomenę czy Talię, dlatego nie dostrzegano potrzeby budowy gmachu teatralnego. Odrzucony został pomysł budowy teatru przy Kohlmarkt (ob. na zbiegu ulic Farnej i Grodzkiej) zaprezentowany przez Davida Gilly’ego, bowiem uznano, że szczecinianie nic nie tracą, nie oglądając komedii¹.

¹ Franz Lommatzsch, „Aus den Anfängen des Stettiner Theaters”, *Amtliches Nachrichtenblatt des Stettiner Verkehrsvereins* 17 (1937): 5; Karla König, „Unser Stettiner Stadttheater”, *Amtliches Nachrichtenblatt des Stettiner Verkehrsvereins* 6 (1931): 2.

Kiedy w drugiej ćwierci XIX wieku grupa świątłych mieszczan skupiona w korporacji kupieckiej wywalczyła wreszcie możliwość wzniesienia teatru i budowa od 1848 roku, choć z trudnościami, postępowała naprzód, głos sprzeciwu znów się podniósł. Protestował zasłużony członek korporacji kupieckiej, August Moritz, znany skądinąd jako mecenas sztuki, zleceniodawca panoramy Szczecina zza Odry, z Silberwiese (ob. Kępy Parnickiej), namalowanej przez Ludwiga Eduarda Lütkego. Moritz twierdził, że budowa teatru nie jest ani niezbędnym, ani koniecznym zadaniem kupców². Dlatego nie dziwi fakt, że mimo iż gmach teatralny powszechnie uważany był przez europejskie mieszczaństwo za podnoszący jego prestiż i będący źródłem lokalnej dumy, to w XIX wieku pośród licznych widoków szczecińskich budowli przedstawienie teatru nie pojawiało się zbyt często. Ta tendencja jest szczególnie wyraźna, gdy porówna się ujęcia teatru z kompozycjami poświęconymi gimnazjum Fundacji Mariackiej³. Nie sprzyjała upamiętnianiu nawet lokalizacja teatru przy Königsplatz (ob. pl. Żołnierza Polskiego), założonym po północnej stronie miasta po likwidacji średniowiecznych murów miejskich, zwanym Weiße Paradeplatz od czasu postawienia w 1793 roku pomnika króla Fryderyka Wielkiego z białego marmuru kararyjskiego. Zresztą lokalizacja budowli na terenie zasypanej średniowiecznej fosy przyczyniła się do zwiększenia trudności w stawianiu jej, gdyż stały grunt znajdował się około piętnastu metrów poniżej poziomu ówczesnego placu⁴. Teren pod działkę teatru odstąpiony został przez wojsko, które przez kilka dziesiątków lat wykorzystywało go do ćwiczenia musztry, co udokumentował Friedrich August Scheureck na kolorowanej akwaforcie około 1790 roku⁵.

Wzniesienie teatru przyniosło jednak zmianę w urbanistycznym obrazie stolicy Prowincji Pomorze i w postrzeganiu Szczecina. Gmach teatru stał się jednym z wyróżników miasta i jego atrakcyjnym obiektem, przynajmniej dla części mieszkańców jako widomy znak postępu w życiu kulturalno-społecznym miasta. Dlatego już w następnych latach, po inauguracji 21 października 1849 roku premierowego sezonu, opublikowano pierwsze znane przedstawienie teatru miejskiego.

² König, „Unser Stettiner Stadttheater”, 2.

³ Ewa Gwiazdowska, „Klejnot kraju. Od Pedagogium do Gimnazjum Fundacji Mariackiej – ikonografia”, *Przegląd Zachodniopomorski* 35 (2020), 64: 5–34.

⁴ König, „Unser Stettiner Stadttheater”, 2.

⁵ *Obrazy Szczecina. Szczecin w obrazach. Malarstwo, rysunek i grafika. Bilder von Stettin. Stettin in Bildern. Gemälde, Zeichnungen und Druckgraphik. Pictures of Szczecin. Szczecin in Pictures. Paintings, Drawings and Prints*, red. Dariusz Kacprzak, Szymon Jeż (Szczecin: Walkowska Wydawnictwo, 2020), 71.

Pojawiło się ono na stalorycie Williama Frencha wykonanym według rysunku Adolfa Eltznera i wydany około 1851 roku⁶. Kompozycja ta należała do grupy widoków miast z lotu ptaka, w których specjalizowali się obaj artyści. W przypadku Szczecina starali się oni udokumentować całe miasto średniowieczne leżące na lewym brzegu Odry wraz z terenem bezpośrednio przylegającym do miasta po stronie północnej, fragmentem zabudowy Łasztowni i Kępy Parnickiej oraz rozległym terenem na zachód i południe od miasta. Gmach teatru zatem znalazł się prawie przy prawej krawędzi ryciny jako zamykający od wschodu wydłużony Königsplatz (ryc. 1).

Rycina 1. William French wg rysunku Adolfa Eltznera.
Widok Szczecina z lotu ptaka od wschodu, ok. 1851, staloryt, papier.

Teatr widoczny jest pomiędzy gotyckim kościołem św. św. Piotra i Pawła po prawej stronie a domami profesorów Gimnazjum Mariackiego wzniesionymi w stylu surowego baroku po lewej stronie. Za teatrem, na terenie opadającym ku Odrze, widoczna jest gęsta zabudowa miejska i zsekularyzowany po reformacji kościół klasztoru cysterek pw. św. Katarzyny. Na skraju kompozycji wyraźnie ukazano bieg nowożytnych pruskich fortyfikacji. Plac przed teatrem, przekształcony

⁶ Rycinę wydała oficyna A.H. Payne, Dresden & Leipzig; odbitka w zbiorach Muzeum Narodowego w Szczecinie, nr inw. MNS/Graf/4107.

z ćwiczebnego w teren miejskich spacerów, urozmaicając sylwetki spacerujących mieszczan. Układ kompozycyjny nowego dokumentacyjnego widoku Szczecina potwierdza, że reprezentacyjny gmach teatru wzniesiony stosunkowo niedługo przed opracowaniem ryciny nie został na niej tak wyraźnie wyeksponowany jak główne budowle – dawny zamek książęcy i gotyckie kościoły. Jednak peryferyjne położenie teatru, na wschodnim krańcu rozległego placu, spowodowało, że jest on rozpoznawalny jako odrębny obiekt architektoniczny, gdyż znalazł się poza obrębem gęstej zabudowy mieszkalnej Starego Miasta. Co więcej, staloryt Frencha i Eltznera zyskał szersze uznanie, szczególnie w ozdobnej wersji ręcznie kolorowanej akwarelą. Popularność widoku sprawiła, że około 1855 roku został on uznany za wdzięczny motyw do dekoracji luksusowej filiżanki wyprodukowanej przez manufakturę porcelany sygnującą ScPM⁷. Wraz z przedstawieniem Szczecina również teatr miejski został w ten sposób rozreklamowany.

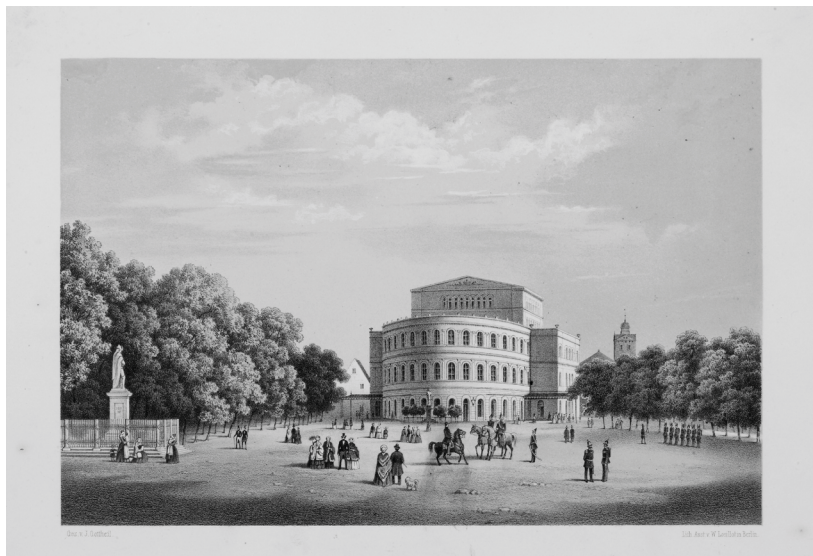
Pierwsze dziesięciolecie istnienia teatru, czyli lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XIX wieku, zaowocowały kilkoma portretowymi ujęciami teatru. Być może stało się tak, gdyż były to grafiki wykonane w ramach serii prezentujących wyróżniające się wnętrza urbanistyczne i budowle Szczecina. Piękne panoramiczne ujęcie teatru od strony Königsplatz litografował Wilhelm Loeillot według rysunku Juliusa Gottheila (ryc. 2).

Ta litografia na tonowym tle wyszła w cyklu *Album von Stettin und Umgebung*, opublikowanym w 1857 roku przez szczecińską oficynę Verlag von F. Waldow⁸. Gmach złożony z prostych form geometrycznych z wyrazistą, kojarzącą się z rzymskim Koloseum, półkolistą fasadą dzieloną trzema pasami arkad, jaśnieje w głębi placu ujęty w dwa szpalery bujnie rozrośniętych drzew. Rozłożyste korony tych drzew są idealizowane, gdyż w ciągu ośmiu lat od powstania teatru nie mogły jeszcze być tak okazałe. Stanowią jednak odpowiednią scenerię podkreślającą nową rolę placu, który po wybudowaniu teatru stał się miejską promenadą. Wypadało się tu pokazać i przespacerować, aby podkreślić swój status szanowanej, mieszczańskiej rodziny. Licznie stacjonujący w Szczecinie wojskowi również należeli do charakterystycznych postaci spotykających się w tym miejscu, tym bardziej, że ozdobą placu była biała, marmurowa statua króla Fryderyka Wielkiego

⁷ Hans Herbert Krause, oprac., *Stettin auf Weißem Gold. Veduten auf Porzellan des 18. Und 19. Jahrhunderts*, Lübeck: Historischer Arbeitskreis Stettin, 2017, 79.

⁸ Odbitka w zbiorach Muzeum Narodowego w Szczecinie, nr inw. MNS/Graf/4353/1.

wyeksponowana tle zieleni lip. Wojskowi wartownicy pilnowali, aby nie stała się ona obiektem ataku wandalii. W tle, po prawej stronie grafiki, teatrowi towarzyszyła zamkowa Wieża Dzwonów wyłaniająca się nad koronami lip. Ten atrakcyjny widok nie był jedynym portretem teatru, który powstał w drugiej połowie lat pięćdziesiątych XIX wieku. Inne przedstawienie, na którym fasada ukazana jest na wprost, szpalery drzew tworzą kilkuletnie sadzonki, a na lewo od teatru za lipami wznosi się wieżyczka kościoła św. św. Piotra i Pawła, jest obecnie nieznane. Wykonał je anonimowy rysownik na zlecenie Königl. Porzellan Manufaktur w Berlinie. Kompozycję około 1860 roku wykorzystano do ozdobienia jednego z serii płaskich talerzy wyprodukowanych przez tę firmę z cennych, eleganckich, pamiątkowych wyrobów do dekoracji wnętrz i stołów⁹.

Rycina 2. Wilhelm Loellot wg rysunku Juliusa Gottheila.

Widok teatru w Szczecinie od strony Königsplatz (ob. pl. Żołnierza Polskiego), 1857, litografia tonowa, papier.

⁹ Ewa Gwiazdowska, *Widoki Szczecina. Źródła ikonograficzne do dziejów miasta od XVI wieku do 1945 roku* (Szczecin: Muzeum Narodowe w Szczecinie, 2001), 301; Andreas Blühm, Eckhard Jäger, oprac., *Stettin. Ansichten aus fünf Jahrhunderten* (Regensburg–Lüneburg: Museum Ostdeutsche Galerie, Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1991), 310, przypis 252; reprodukcja: Krause, „Stettin auf Weißem Gold”, 100.

Pod koniec lat sześćdziesiątych XIX wieku powstał kolejny podobny widok. Była nim tonowana litografia Roberta Geisslera przygotowana według własnego rysunku z natury, przeznaczona do kieszonkowego cyklu *Album von Stettin*, wydanego w 1869 roku przez szczecińską oficynę Verlag von Danneberg und Dühr. Skromny format albumu, który zawierał przy tym sporo, bo aż 24 grafiki, przypuszczalnie zachęcił szersze grono odbiorców do nabycia go i tym samym zapewnił większą popularność obrazowi szczecińskiego teatru. Litografia ta musiała wystarczyć na następnych trzydzieści lat.

W tym miejscu trzeba zwrócić uwagę, że na seriach widoków przygotowanych przez Gustava Franka w omawianym okresie portret teatru się nie pojawił. Nie ma go zarówno w cyklu *Ansichten von Stettin und Umgebung* z 1855 roku, jak i na tak zwanej wedyce zbiorowej *Stettin mit Umgebungen* z około 1860 roku, luksusowej kompozycji złożonej z panoramy miasta i otaczających ją wewnątrz urbanistycznych i „portretów” godnych uwagi budowli¹⁰.

Powstawanie widoków teatru było dość ściśle związane z losami budowli, jej funkcjonowaniem. Ponieważ przez wiele lat instytucja nie miała dobrej opinii jako placówka artystyczna i działała niezbyt aktywnie z powodu niedostatków finansowych korporacji kupieckiej, która nią zarządzała, brakowało zapotrzebowania na tworzenie jej widoków. Dopiero kiedy teatr został w ostatniej dekadzie XIX wieku przejęty przez miasto i poddany renowacji, pojawiły się jego nowe ujęcia. Oddanie przebudowanej i unowocześnionej na przełomie XIX i XX wieku siedziby muz poprzedziła promocja i reklama realizowana m.in. przy pomocy druków graficznych. W 1899 roku wydana została karta pocztowa upamiętniająca pięćdziesięciolecie powstania teatru i upowszechniająca informację o jego przebudowie mającej służyć zarówno widzom, jak i zespołowi pracowników¹¹. Karta ukazywała starą fasadę ujętą na wprost i nową fasadę przedstawioną perspektywicznie od południowego zachodu. Dzięki temu zwracała uwagę na zmiany, jakie zaszły w bryle budowli. Przede wszystkim uwidaczniała dobudowany do fasady kubiczny blok, w którym pomieszczono trójarkadowe wejście, dotychczas wiodące z boku, oraz kasy i foyer. Obie kompozycje ujęte w neorokokowe ramki uzupełniała zwięzła informacja historyczna. W tym samym roku Wilhelm Conrad wykonał trzy wersje kompozycji mającej promować odnowiony teatr. Ujęciom nadał kształt karty pocztowej i zróżnicował je kolorystycznie.

¹⁰ Ewa Gwiazdowska, *Widoki Szczecina*, 178–180.

¹¹ Krause, „Stettin auf Weißem Gold”, 103.

Zastosowanie formy karty pocztowej w tym okresie było bardzo uzasadnione. Były to czasy ogromnego rozkwitu korespondencji prowadzonej przy pomocy pocztówek. Drukowano ich miliony egzemplarzy, zatem widok odnowionego szczecińskiego teatru w takiej postaci mógł dotrzeć do znacznego grona miłośników muz, ale i zachęcić do odwiedzin Szczecina i udziału w spektaklu wiele osób, które dotychczas nie miały tej okazji i nie myślały o przyjeździe do stolicy Pomorza. Conrad wydał swą akwafortę nie tylko jako ładną kartę pocztową barwy szaro-zielonej, ale i w wersji negatywowej, drukowanej czarną farbą, oraz w nieco pomniejszonym formacie w postaci pamiątkowej grafiki do oprawienia w ramkę i ozdobienia ściany mieszkania¹². Asymetryczna kompozycja podzielona została grubą, pionową kreską niby laską, zwieńczoną atrybutami muz i skrzyżowanymi gałązkami laurowymi. Po lewej stronie znalazł się fragment fasady teatru otoczony zielenią, zza której wychylała się zamkowa Wieża Dzwonów. Uproszczony sztafaż informował o sposobie użytkowania placu. W okolicy teatru szła para małżeńska wyglądająca na śpieszącą się do wejścia, a młoda kobieta spacerowała z dzieckiem i psem. Na prawo od kreski pozostawiono puste miejsce na korespondencję¹³. Napis umieszczony neutralnie nad wicią roślinną informował i przypominał temat przedstawienia: „Das Stadttheater in Stettin”.

Widoki teatru ujmowane z perspektywy dokumentowały go zazwyczaj od strony Königsplatz, czyli od strony fasady i jej otoczenia. Dopiero pod koniec XIX wieku, w 1896 roku, lokalny rysownik Felix Treder postanowił upamiętnić ulicę na tyłach teatru. Jego studium tuszem jest dość wyjątkowym, a przez to wartościowym i jednocześnie humorystycznym świadectwem wyglądu tej okolicy Szczecina¹⁴. Przy brukowanej uliczce stała parterowa, ryglowa i tynkowana zabudowa z wysokimi mansardowymi dachami, częściowo malowniczo obrośnięta bluszczem. W ryglowym budynku mieściła się dawna poczta konna. Przez wysoką arkadową bramę prowadził na podwórze przejazd dla dylizansów. Północną pierzeję placu za teatrem tworzyły piętrowe i dwupiętrowe kamienice mieszczańskie. W prześwicie między domami artysta uwiecznił kościół św. św. Piotra i Pawła. Pomędzy rachitycznymi drzewkami stały latarnie gazowe oświetlające plac. Treder w reportażowy sposób wzbogacił rysunek o różnorodny sztafaż. Przechodnie korzystający

¹² Odbitki w zbiorach Muzeum Narodowego w Szczecinie, nr inw. MNS/Graf/:2655/1-2 i 2656.

¹³ Zgodnie z ówczesnymi przepisami strona z widokiem była rewersem, na którym można było zamieścić tekst. Pusta strona była awersem przeznaczonym na adres osoby, do której wysyłano wiadomość.

¹⁴ Fotografia archiwalna w zbiorach Muzeum Narodowego w Szczecinie, nr neg. AFoto 5350b.

z tej trasy komunikacyjnej są raczej przeciwieństwem wytwornego towarzystwa spacerującego przed fasadą teatru. Dwie kumoszki w zabawnych kapeluszach plotkują na środku jezdni. Inne, podobne, widać przed kamienicą w tle. Starszy mężczyzna o długich, obwisłych, siwych wąsach, podpierając się laską, dźwiga pod pachą pakunek zawinięty w gazetę. Placyk przecinają postacie z koszami, zapewne służący idący na zakupy; jedna para przy okazji zamienia parę słów. W dali kroczą mężczyźni z dumnie uniesionymi głowami, którzy udają się do pracy. Na rogu poczty spotkały się znajome, które wyszły na poranny spacer, jedna z dzieckiem, druga z psem. Po jezdni poruszają się dwa wózki transportowe; jeden popycha ręcznie niski mężczyzna, wioząc paczki, może właśnie odebrane z poczty. Drugi wóz, zaprzężony w dwa konie, jedzie w przeciwnym kierunku. Uchwycony przez Tredera powszedni obrazek wiele mówi o codziennym, monotonnym i spokojnym, ale też pracowitym życiu wielu mieszkańców Szczecina.

Odpowiednikiem pracy Tredera, rodzajem fotoreportażu z rejonu teatru, jest anonimowa fotografia sprzed 1899 roku wykonana ze stosunkowo niewielkiego dystansu w stronę fasady gmachu. Być może pretekstem do powstania zdjęcia była chęć upamiętnienia grupy mężczyzn pozujących przed pomnikiem Fryderyka Wilhelma III poprzedzającym fasadę teatru. Duża, płaska teka szkicownikowa dźwigana przez jednego z mężczyzn sugeruje, że grupę tworzą osoby związane ze zbliżającą się przebudową gmachu teatralnego¹⁵. Fotografia ukazuje nie tylko statwę króla Prus, otoczoną zielonym skwerem projektowanym pierwotnie przez Petera Josepha Lenné i stojącą przed zieleńcem nowoczesną, wieloramienną, elektryczną latarnię oświetlającą plac (ryc. 3).

Informuje również, że ten skwer powiększono o kawiarniany ogródek przed północnym wejściem do teatru, letnią porą ocieniony koronami dwu dorodnych lip oraz obsadzony ozdobnymi krzewami trawnik przed południowym wejściem do teatru. Dzięki panoramicznemu kadrowaniu Königsplatz dokładnie udokumentowano wygląd jego pierzei. Wzdłuż lewej strony, na osi fasady kościoła św. św. Piotra i Pawła, biegł jeszcze forteczny wał ziemny. Sam kościół znajdował się przed neogotycką przebudową, która nastąpiła w 1901 roku. Wzdłuż prawej strony placu stały istniejące do dziś jednopiętrowe barokowe kamieniczki o wysokich stromych dachach zamieszkiwane przez nauczycieli gimnazjum oraz późniejsze domy ciągnące się aż do zamku, odbudowane po drugiej wojnie światowej w nowoczesnej formie. Bezpośrednio za teatrem po tej stronie widać kamienice,

¹⁵ Zbiory Muzeum Narodowego w Szczecinie, nr inw. MNS AFoto 15718.

których nie odbudowano, znane bliżej z kompozycji z widokiem prowadzącej do zamku Große Ritterstraße (ob. ul. Korsarzy). Pośród przechodniów w secesyjnych strojach, idących głównie wzdłuż pierzei placu, wyróżnia się kobieta pchająca wózek z niemowlęciem przykrytym puchatą pierzynką.

Rycina 3. Widok gmachu teatru miejskiego w Szczecinie przed przebudową, XIX w.

Na przełomie XIX i XX wieku popularne stało się panoramiczne ujęcie Königsplatz w stronę teatru wykonywane z dużego dystansu, ze zbiegu obu placów – Königsplatz i Paradeplatz, dawniej zwanego Grüne Paradeplatz (czyli zbiegu obecnego pl. Żołnierza Polskiego i al. Niepodległości). Cennymi przykładami takich ujęć, informującymi nie tylko o znaczeniu gmachu teatru w urbanistycznym wizerunku Szczecina, ale i o architektonicznych zmianach tej części miasta, są: fotografia archiwalna z około 1890 roku oraz drzeworyt H. Gedana wykonany około roku 1910 (ryc. 4), opublikowany w 1917 roku¹⁶.

¹⁶ Fotografia w Muzeum Historii Szczecina, Oddz. Muzeum Narodowego w Szczecinie, nr inw. MNS/H-Ar/752/1; reprodukcja W: Frank Mangeldorf, wyd., Bogdana Kozińska, Dietrich Schröder, teksty, *Einst und jetzt. Stettin. Dawniej i dziś. Szczecin* (Frankfurt am Oder: Märkisches Verlags- und Druckhaus, 2015), 74; rycina W: Martin Wehrmann, *Landeskunde der Provinz Pommern, Zunächst zur Ergänzung der Schulgeographie von E. von Seydlitz* (Breslau: Ferdinand Hirt, 1917), 39.

Rycina 4. H. Gedan. Widok gmachu teatru miejskiego w Szczecinie zza pomnika cesarza Wilhelma I, 1917, drzeworyt sztorcowy, papier kredowy.

Fotografia pozwala zaobserwować ze skweru u zbiegu obu placów prace wykonywane przy budowie promenady prowadzącej w stronę teatru i jezdni wzdłuż jej boków. Szczecinianie, korzystając z dobrej pogody, spacerują aleją, podziwiając świeżo zasadzone drzewa, wypoczywają na ławkach ustawionych po jej zewnętrznej stronie i oddzielonych trawnikami. Monumentalny gmach teatru, stara fasada kościoła św. św. Piotra i Pawła oraz bogato zdobione fasady kamienic w stylu historyzmu stanowią świetną scenerię tych spacerów. Narożnej kamienicy przy Bramie Królewskiej towarzyszy restauracja ze stolikami na wolnym powietrzu. Budynek komendantury II Korpusu Armii i koszar Królewskich z budkami strażników malowanymi w pasy podkreślają rolę Szczecina jako ważnego miasta garnizonowego.

Gedan ukazał teatr w odleglejszej perspektywie, zza pomnika konnego cesarza Wilhelma I odsłoniętego w 1894 roku. Siedziba muz posiada już nową fasadę ukształtowaną w latach 1905–1910 przez dobudowanie dwu wieżowych form połączonych poziomymi odcinkami rozczłonkowanymi potrójnymi arkadami nawiązującymi do motywu charakterystycznego dla starej fasady. Wprowadzenie tej przybudówki, której boczne, wieżowe elementy trochę kojarzyły się z pylonami egipskich świątyń, umożliwiło centralne, a więc bardziej reprezentacyjne usytuowanie wejścia oraz foyer sprzyjającego wygodnemu odpoczynkowi w trakcie

antraktów, jak również kontaktom towarzyskim i zaprezentowaniu się innym widzom. Umieszczony na pierwszym planie drzeworytu pomnik Wilhelma I otoczony jest ozdobnymi gazonami, a w stronę teatru prowadzi promenada obsadzona młodymi lipami. Tworzące obie pierzeje placu okazałe kilkupiętrowe, wieloosiowe kamienice, z których najbardziej wyeksponowany jest narożny budynek po lewej stronie, pominięty na wyżej wymienionym zdjęciu, nadają promenadzie reprezentacyjny charakter. Historyzujące, bogato rozczłonkowane elewacje narożnej kamienicy poprzedza osłonięty przedogródek mieszczący lokal gastronomiczny na wolnym powietrzu. Pomiędzy dwiema grupami kamienic po tej stronie rosną drzewa otaczające niewidoczny pomnik Fryderyka Wielkiego. Fotografia wyraziście ukazuje najbliższe otoczenie teatru i podkreśla dominującą rolę tego gmachu w otaczającej go przestrzeni. Uwagę zwraca również duża, historyzująca kamienica stojąca między Bramą Królewską i kościołem św. św. Piotra i Pawła, na miejscu odcinka wału fortecznego widocznego m.in. na litografii Loeillota. Pośród zabudowy po prawej stronie promenady wyróżniają się gmach parlamentu pomorskiego i siedziba Komendantury II Korpusu Armii, za którą góruje wysoka kopuła przypominająca obserwatorium astronomiczne. Świadectwem postępu w komunikacji – wprowadzenia w 1898 roku elektrycznej linii tramwajowej – jest wagon przejeżdżający skrajem placu. Na fotografii z 1890 roku w tym miejscu znajdował się powóz konny.

Inna archiwalna fotografia ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie, wykonana na początku XX wieku, dokumentuje wnętrze urbanistyczne przed fasadą teatru ukazane w przeciwnym kierunku, z perspektywy osoby spoglądającej z okna usytuowanego na piętrze gmachu teatralnego¹⁷. Na pierwszym planie znajduje się oglądany od tyłu pomnik Fryderyka Wilhelma III. Zdjęcie oddaje właściwe stosunki przestrzenne w obrębie terenu poprzedzającego teatr. Umożliwia dokładną lokalizację budynku teatralnego w stosunku do Bramy Królewskiej widocznej po prawej stronie, od której oddzielony jest poprzecznie biegnącą jezdnią. Pokazuje, jak zmieniło się otoczenie teatru. Rozległy obszar placu został wybrukowany i nadano mu funkcję jezdni oraz wytyczono trasę tramwaju, wskutek czego chodnik przed teatrem został odgradzony od lipowej alei biegnącej środkiem Königsplatz (ob. pl. Żołnierza Polskiego). Po modernizacji infrastruktury ulicznej plac stracił swą XIX-wieczną reprezentacyjną funkcję miejskiego „salonu spacerowego”.

¹⁷ Zbiory Muzeum Narodowego w Szczecinie, nr inw. MNS/AFoto/6065.

Różnorodne zdjęcia teatru i jego okolicy powstały po pierwszej wojnie światowej. Przedstawiały one gmach wraz z otoczeniem z różnych punktów widzenia, umożliwiając precyzyjne poznanie tego założenia. Ikonografię fotograficzną uzupełniły mające charakter pamiątkowy pojedyncze ozdobne grafiki oraz karty pocztowe. Wśród zdjęć wyróżnia się archiwalna fotografia wykonana z dachów, od strony zamkowej Wieży Dzwonów¹⁸. Prezentuje ona zabudowę kamieniczną wznoszącą się na wschód od teatru, na jego tyłach. Ukazana została relacja przestrzenna między kościołem św. św. Piotra i Pawła, teatrem i nowym budynkiem administracji policji zbudowanym w latach 1902–1905 na rogu Augustastraße i Behr-Negendank-Straße (ob. róg ulic Małopolskiej i Starzyńskiego) (ryc. 5).

Rycina 5. Autor anonimowy. Widok okolicy teatru miejskiego w Szczecinie od góry, od strony zamku.

Ciekawym motywem widocznym na fotografii jest kwartał zabudowy w stylu wernakularnym, położony na terenie obecnego pl. Solidarności i Centrum Dialogu Przełomy, Oddziału Muzeum Narodowego w Szczecinie. Innym ujęciem od góry, tym razem od strony fasady, jest fotografia lotnicza Schattkego z około

¹⁸ Zbiory Muzeum Narodowego w Szczecinie, MNS/AFoto/7774.

1932 roku¹⁹. Dokumentuje ona w formie plastycznego planu lokalizację gmachu teatru wobec najbliższego otoczenia. Forma tego ujęcia przypomina rozumowane plany Szczecina tworzone w ostatnich dziesięcioleciach XVI wieku, znane z grafik Franza Hogenberga. Na kompozycji wyraźnie widoczny jest przestrzenny kształt gmachu, jego ściśle osadzenie w architektonicznej tkance miasta, która rozbudowała się wokół niego na przełomie XIX i XX wieku. Widać także położenie wzniesionego w 1884 roku budynku Konzerthausu (filharmonii) przy AugustasträÙe (ob. ul. Małopolska), naprzeciw północnej elewacji teatru. Dzięki obu gmachom Königsplatz stał się w ostatnich dziesięcioleciach XIX wieku nowym centrum kulturalnym Szczecina.

Wartym uwagi dokumentem jest jeszcze inne ujęcie od góry. To fotografia Seeliga wykonana zza neogotyckiego szczytu kościoła św. św. Piotra i Pawła, która przedstawia w perspektywicznym skrótce od wschodu północną elewację gmachu teatralnego²⁰. Co ciekawe, w ujęciu pod takim kątem elewacja teatru nabiera opływowego kształtu o przewadze układu poziomego nad pionowym i w efekcie przypomina modernistyczne budowle wznoszone w trzydziestych latach XX wieku. Fotograf umiejętnie podkreślił walory gmachu, unowocześniając jego obraz.

Obok ujęć od góry w okresie międzywojennym powstawały fotografie teatru wykonywane z poziomu ulicy. Wyróżniają się wśród nich swoiste „portrety” samego gmachu. W tych kompozycjach węgły domów, latarnie czy fragmenty sąsiedniej zabudowy stanowią tylko wąskie kulisy bądź tło przedstawień. Dwie anonimowe archiwalne fotografie z okresu międzywojennego są perspektywicznymi ujęciami budowli od południowego i północnego zachodu²¹. Ukazują plastycznie rozczłonkowanie budynku, dyspozycje elewacji, skromne detale architektoniczne, takie jak obramienia okien, porządek kolumn i pilastrów dzielących osie, czy zwieńczenie akroterionami wież portyku. Dokumentują również stan elewacji przed i po remoncie. Na jednym zdjęciu kolor tynków jest jednolity, wyraźnie rysuje się boniowanie parteru, a na drugim – parter pomalowany jest ciemną farbą, piętra jasną, a potrójny łuk portalu, gzymsy i obramowania okien na piętrach podkreślono na biało. Niestety zielen otaczająca teatr została zlikwidowana, wskutek czego gmach nabrał dość surowego, oschłego wyglądu.

¹⁹ (?) Schattke, reprodukcja fotografii w: *Amtliches Nachrichtenblatt des Stettiner Verkehrsvereins* 9 (1932), 3.

²⁰ (?) Seelig, reprodukcja fotografii w: *Nachrichtenblatt des Stettiner Verkehrsvereins* 18 (1937), 2.

²¹ Zbiory Muzeum Narodowego w Szczecinie, MNS/AFoto 15439 i MNS/AFoto/15508.

Skomplikowaną grę prostych geometrycznych brył tworzących kształt gmachu teatralnego świetnie uchwycił fotograf Kasper podczas wykonywania nocnego zdjęcia w perspektywie od północnego zachodu²² (ryc. 6). Fotografował budynek deszczową porą, dzięki czemu boczne światło nie tylko wydobywa grę światła i cieni na elewacjach, ale – odbijając się w mokrych powierzchniach chodnika i jezdni – tworzy niezwykle nastroj, potęgowany przez pustkę i ciszę panującą wokół.

Rycina 6. (?) Kasper. Widok nocny gmachu teatru miejskiego w Szczecinie od północnego zachodu.

Na anonimowym zdjęciu utrwalono wygląd eleganckiej, obszernej widowni z trzema balkonami, lożami i stropem zdobionym tondami, w których umieszczono sceny figuralne²³. Zdjęcie informuje o rozmieszczeniu miejsc siedzących i dekoracji łóż. Filary podtrzymujące gzymsy dekorowane są na pierwszym piętrze hermami, na drugim kanelowane, a na trzecim zostały upiękkszzone siedzącymi figurami geniuszy.

²² Reprodukacja fotografii w: *Nachrichtenblatt des Stettiner Verkehrsvereins* 17 (1938), okładka Muzeum Narodowe w Szczecinie.

²³ Willi Neuhoff, „Das Stadttheater ist von der Schließung bedroht”, *Stettiner Bürgerbrief* 38 (2012): 12.

Kompozycje graficzne prezentują teatr miejski jako jedno z godnych uwagi dzieł szczecińskiej architektury. Zatem pokazują go od strony fasady, ale nie z dystansu, jak to praktykowano w XIX wieku, lecz w zbliżeniu. O położeniu gmachu i jego znaczeniu traktują jedynie widoczne po bokach w tle sylwetki kościoła św. św. Piotra i Pawła oraz Wieży Dzwonów. Grafika Karla Alberta Buschbauma wykonana techniką suchej igły około 1926–1929 roku, wydana jako artystyczna karta pocztowa, zachęca do obejrzenia spektaklu, ukazując teatr w momencie, gdy widzowie licznie podążają do wejścia²⁴ (ryc. 7). Ich ciemne sylwetki skontrastowane z białą fasadą budynku podkreślają jej klasycyzujące piękno.

Rycina 7. Karl Albert Buschbaum. Widok teatru miejskiego w Szczecinie od strony fasady, ok. 1926–1929, sucha igła, karton.

Franz Theodor Schütt, autor rysunku piórem w tuszu z około 1933 roku, projektu ilustracji książkowej, uchwycił wygląd gmachu lekko perspektywicznie, w momencie gdy głębokie cienie tworzone przez popołudniowe światło słoneczne akcentują rozczłonkowanie budowli uskokami muru i licznymi arkadowymi otworami²⁵.

²⁴ Zbiory Muzeum Narodowego w Szczecinie, nr inw. MNS/Graf/4182.

²⁵ Karla König, *Das schöne Pommern* (Stettin: M. Bauchwitz, 1933), 56.

Pamiątkowa pocztówka według fotografii Hansa Hartzta z Hamburga przedstawia teatr w sposób podobny do zastosowanego przez grafików, w zbliżeniu, oczami przyglądającego się fasadzie przechodnia, który po lewej stronie, w tle, widzi kościół św. św. Piotra i Pawła²⁶ (ryc. 8).

Rycina 8. Hans Hartz fot. Widok okolicy teatru miejskiego w Szczecinie, ok. 1935, karta pocztowa, druk offsetowy, papier gruby.

Z ryciną Buschbauma łączy widokówkę także widok wieży zamkowej w głębi po prawej stronie, w tle, a przede wszystkim ujęcie z poziomu jezdni. Dzięki temu widać, jak grafik zmienił proporcje między postaciami przechodniów i bryłą teatru, monumentalizując jego sylwetkę. Charakterystyczną cechą tej karty pocztowej są kulisy utworzone przez dekoracyjnie opadające na pierwszym planie gałęzie drzew. Jasna architektura zestawiona z kontrastową ciemną, zielonkawą barwą liści wprowadzoną dzięki zastosowaniu odpowiedniej farby drukarskiej, zyskuje na estetycznej atrakcyjności.

Teatr nie przetrwał do jubileuszu stulecia. Ostatni okres jego istnienia określiła druga wojna światowa. Jak donosił intendent dr Walter Storz w depeszy do Franza Josepha Scheffelsa, ministerialnego kierownika Kamery Teatru Rządowego, nocą z 17 na 18 sierpnia 1944 roku zrzucone na gmach bomby fosforowe znacznie

²⁶ Zbiory Muzeum Narodowego w Szczecinie, nr inw. MNS/AFoto/17086. Reprodukacja m.in. w: *Amtliches Nachrichtenblatt des Stettiner Verkehrsvereins* 3 (1935), 2.

zniszczyły wnętrze, szczególnie widownię. Po wojnie myślano o odbudowie teatru, ale ostatecznie kres budynkowi wyznaczyli powojenni władarze miasta, będący pod wpływem polityki ogólnokrajowej, gdyż w 1953 roku podjęli decyzję o jego wyburzeniu²⁷. Zachowane zdjęcia ruiny budowli dokumentują jej stan po zakończeniu działań wojennych. Na analogicznym do przedwojennych perspektywicznym ujęciu od południowego zachodu widać, że mury obwodowe, poza najwyższą partią, nie zostały zrujnowane²⁸ (ryc. 9). Uszkodzony jest tynk niektórych odcinków gzymsów. Wnętrze natomiast jest wypalone, nie ma szyb w oknach, a także zegara w arkadzie piętra nad portalem. Te dokumentacyjne zdjęcia zamykają ikonograficzne dzieje szczecińskiego teatru miejskiego.

Rycina 9. Autor anonimowy. Ruiny teatru miejskiego w Szczecinie, po 1945.

Ikonografia szczecińskiego teatru miejskiego funkcjonującego przez około sto lat, od 1849 do 1944 roku, dokumentowała historię gmachu i jego otoczenia, podnosiła prestiż miasta i służyła upowszechnieniu, promocji i popularyzacji jego działalności. Tworzona była w okresach szczególnie ważnych dla teatru,

²⁷ Krause, „Stettin auf weißem Gold”, 104.

²⁸ Fotografia inwentaryzacyjna, po 1945 r., Zbiory Muzeum Narodowego w Szczecinie, nr inw. MNS/AFoto/13958.

po jego powstaniu, w związku z jubileuszem 50-lecia istnienia, rozbudową i unowocześnieniem gmachu oraz w latach jego rozkwitu. Cele te realizowano przy pomocy wielonakładowych technik graficznych – litografii, stalorytu, drzeworytu sztorcowego, a także dzięki fotografiom i reprodukcjom w formie kart pocztowych. Fotografie były rozpowszechniane m.in. dzięki reprodukcjom czasopiśmienniczym w szczecińskim piśmie turystyczno-kulturalnym *Amtliches Nachrichtenblatt des Stettiner Verkehrsvereins*, które w artykułach o teatrze i recenzjach zamieszczało też zdjęcia scenografii, a także udostępniało program teatru wraz z wprowadzeniem²⁹. Wykorzystując ikonografię poświęconą teatrowi, starano się podnieść kulturalną rangę miasta.

Bibliografia

- Blühm, Andreas, Eckhard Jäger, oprac. *Stettin. Ansichten aus fünf Jahrhunderten*. Regensburg–Lüneburg: Museum Ostdeutsche Galerie, Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1991.
- Gwiazdowska, Ewa. „Klejnot kraju. Od Pedagogium do Gimnazjum Fundacji Mariackiej – Ikonografia”. *Przegląd Zachodniopomorski* 2 (2020): 5–34.
- Gwiazdowska, Ewa. *Widoki Szczecina. Źródła ikonograficzne do dziejów miasta od XVI wieku do 1945 roku*. Szczecin: Muzeum Narodowe w Szczecinie, 2001.
- Kacprzak, Dariusz, Szymon Jeż, red. *Obrazy Szczecina. Szczecin w obrazach. Malarstwo, rysunek i grafika. Bilder von Stettin. Stettin in Bildern. Gemälde, Zeichnungen und Druckgraphik. Pictures of Szczecin. Szczecin in Pictures. Paintings, Drawings and Prints*. Szczecin: Walkowska Wydawnictwo, 2020.
- König, Karla. *Das schöne Pommern*. Stettin: M. Bauchwitz, 1933.
- König, Karla. „Unser Stettiner Stadttheater”. *Amtliches Nachrichtenblatt des Stettiner Verkehrsvereins* 6 (1931): 1–4.
- Krause, Hans Herbert, oprac. *Stettin auf Weißem Gold. Veduten auf Porzellan des 18. und 19. Jahrhunderts*. Lübeck: Historischer Arbeitskreis Stettin, 2017.
- Lommatzsch, Franz. „Aus den Anfängen des Stettiner Theaters”. *Amtliches Nachrichtenblatt des Stettiner Verkehrsvereins* 17 (1937): 4–6.
- Mangeldorf, Frank, wyd., Bogdana Kozina, Dietrich Schröder, teksty. *Einst und jetzt. Stettin. Dawniej i dziś. Szczecin*. Frankfurt am Oder: Märkisches Verlags- und Druckhaus, 2015.

²⁹ König, „Unser Stettiner Stadttheater”, 2–4.

Neuhoff, Willi. „Das Stadttheater ist von der Schließung bedroht”. *Stettiner Bürgerbrief* 38 (2012): 10–15.

Wehrmann, Martin. *Landeskunde der Provinz Pommern, Zunächst zur Ergänzung der Schulgeographie von E. von Seydlitz*. Breslau: Ferdinand Hirt, 1917.

Abstrakt

Widoki teatru miejskiego w Szczecinie zaczęły powstawać w najbliższych latach po jego otwarciu w 1849 r. i tworzone były aż do czasu rozebrania gmachu w 1953 r. Były to grafiki i fotografie dość ściśle związane z losami budowli. Najpierw promowały jej wzniesienie, następnie obchody pięćdziesięciolecia i unowocześniającą przebudowę na przełomie wieków. W okresie międzywojennym upowszechniały widok instytucji ważnej dla kultury miasta. W drugiej wojnie światowej wygląd ruin. Ikonografia teatru od początku jej tworzenia upamiętniała także otoczenie gmachu i dokumentowała zachodzące w nim zmiany – przebieg wałów fortecznych, wykorzystywanie placu przed teatrem jako promenadę, stopniową zabudowę otoczenia kamienicami, założenie brukowanych ulic i wytyczenie alei spacerowej, której perspektywę zamykał teatr.

Szczecin Municipal Theatre – Only Views Remain

Abstract

Views of the Szczecin Municipal Theatre began to emerge in the years following its opening in 1849 and continued to be created until the building was demolished in 1953. These were prints and photographs closely tied to the theatre's history. Initially, they promoted its construction, later commemorating its fiftieth anniversary and the modernization carried out at the turn of the century. During the interwar period, they popularized the image of an institution crucial to the city's cultural life. During World War II, they depicted the ruins of the theatre. The theatre's iconography, from its inception, also captured the surrounding environment and documented its transformation—the course of the fortress walls, the use of the square in front of the theatre as a promenade, the gradual construction of surrounding tenement houses, the establishment of cobbled streets, and the creation of a promenade avenue with the theatre as its focal point.

Cytowanie

Ewa Gwiazdowska, „Szczeciński Teatr Miejski – pozostały tylko widoki”, *Przegląd Zachodniopomorski* 39 (2024), 68: 23–41. DOI: 10.18276/pz.2024.39-02.